

Müstakbel-Türkten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler

Doç. Dr. Mesut Yeğen
23 Mayıs 2009

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ

Garanti Bankası kuruluşudur

http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

Müstakbel-Türkten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler Mesut Yeğen

İki soruya cevap vermeye çalışacağım. Bunlardan biri, neden bir Kürt meselemizin var olduğu; ikincisi ise mensubu olduğumuz Cumhuriyet'in bu meseleyi nasıl algıladığı, bu meseleyle nasıl baş etmeye çalıştığı.

İlk sorunun cevabı belli: Nasıl olmasın ki? Böylesi bir geçmişe ve böylesi bir nüfus kompozisyonuna sahip olup, üstüne üstlük de böylesi bir dünyada yaşayıp da Kürt meselemizin olmaması için ancak mucize gerekirdi. Şunu demek istiyorum: Osmanlı'nın mirasçısı olup 1877-1924 arasında yaşanmış olanları yaşadığımız için; nüfusumuzun aşağı yukarı yüzde onuna denk düşen ve dil ve toprak birliğine sahip olup da, hiçbir surette tanıma lütfunda bulunmadığımız ulusal bir topluluğumuz var olduğu için; ve dünya, insan haysiyetinin giderek daha önem kazandığı bir yer olduğu için bir Kürt meselemiz var. Kaldı ki, Türkiye bu türden bir meseleyle ilk kez uğraşmıyor. Türkiye, bir ulus-devlet olarak örgütlenmeye koyulduğu zamanlardan beridir, ekalliyetler meselesi, Şark meselesi, Güneydoğu sorunu gibi adlar altında bu türden meselelerle uğraşmıyor, başka pek çok ulus-devlet gibi. Malum, dünyanın pek çok yerinde siyasi topluluklar bu türden sorunlarla uğraşmıyor. Etno-politik meselelerle yüzleşmek, cebelleşmek, ulus-devletler çağında istisna değil, kural.

Etno-politik meselelerin mevcudiyeti “evrensel” olmakla birlikte, meseleyle cebelleşmenin, bu türden meseleleri “halletmenin” evrensel bir biçimi yok. Modern siyasetin

bu türden meselelerle mesaisi çokça enstrüman üretmiş durumda: Arındırma, mübadele, tehcir, ayrımcılık, tenkil, asimilasyon, grup hakları vermek, özerklik, federasyon, konfederasyon, ayrılma bu türden enstrümanların en bilinenleri. Bu enstrümanların hangisinin hangi durumda “işlevsel” olabildiğini, “meseleyi çözdüğünü” gösteren bir kural da yok.

Aslında, bu kuralsızlık durumuna vâkıf olabilmek için Türkiye’nin yakın tarihine bakmak kâfi. Türkiye’nin son yüzyılı, bu enstrümanların pek çoğuna birden müracaat edildiğini gösteriyor. Türkiye’de etno-politik meselelerin “hallinde”, arındırma, mübadele, tehcir, ayrımcılık, tenkil, asimilasyon, grup haklarının tanınması ya da ayrılma enstrümanlarının hepsi kullanıldı.

Türkiye’nin siyasi birliğine kastettiğine hükmedilen durumlarda öncelikle köktenci etnik homojenleştirme enstrümanları devreye girdi. “Ermeni meselesi”nde tehcir, “Rum meselesi”nde mübadele öncelikli enstrüman olarak kullanıldı. “Arap meselesi” ise ayrılmayla hallolundu. Ancak, “kesin çözüme” ulaşamadığından, bu meselelerin “halli” ikincil enstrümanlara müracaatı mecbur kıldı. Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından Türkiye sınırları içinde kalan az sayıda Ermeni, Rum ve Yahudi yurttaş, şüphesiz uluslararası zorlamaya (Lozan) bağlı olarak, anadilinde eğitim görme, yayın yapma ve serbest ibadet gibi grup haklarıyla donandı. [“Cumhuriyet grup tanımaz” fikrinin yanlışlığı şu: Cumhuriyet grup tanıyor, ancak dış baskıyla; yurttaşına hakkı dış baskıyla veriyor.] Ne var ki, ulusal-kültürel homojenleştirmenin görece dışında kalabilmek ayrıcalığıyla donanmış olmanın bir maliyeti de oldu: Gayrimüslim yurttaşlar sıklıkla ayrımcılıkla baş başa kaldı. Arap yurttaşlara düşen ise, homojenleştirmenin bir başka biçimi, asimilasyon oldu.

Ülkenin siyasi birliğine kastedilmediğine hükmedilen durumlarda ise öncelikle asimilasyon gibi “mutedil” homojenleştirme teknikleri, zaman zaman da tenkil devreye girdi. Balkanlar’dan ve Kafkasya’dan Anadolu’ya göç etmek zorunda kalan Müslüman gruplar asimilasyon üzerinden Türklüğe davet edildi; Anadolu’nun yerleşik Müslüman kavimlerinden Kürtler de öyle. Ne var ki, Kürtlerin durumunda kullanılan tek enstrüman asimilasyon olmadı. Onlar zaman zaman “tedip ve tenkil” de edildi.

Etnopolitik meselelerin halli için uygun enstrümanın seçilmesi işinde aslolanın “kuralsızlık” olduğunu gösteren Türkiye tecrübesi bir başka şeyi daha gösteriyor: Kullanılan benzer enstrümanlar asimetrik sonuçlar verebildiği gibi, farklı enstrümanlar benzer sonuçlar üretebiliyor.

Örneğin, asimilasyon siyaseti, Müslüman grupların sebep olması muhtemel bir etno-politik sıkıntıyı nerede tümüyle bertaraf etmiş görünürken, Kürtlerin durumunda aynı netice alınmadı. Kürtlerden gayrı Müslüman grupların neredeyse tamamı Türkleşmeye rıza

göstermişken, mühim sayıda Kürt, Türklük dairesinin dışında kaldı. Aslında, aynı durum bir başına Kürtlerin durumunda dahi söz konusu oldu. Türkleşmeye direnen çok sayıda Kürde karşı, epey Kürt de Türkleşti.

Keza, etno-politik meselelerin hallinde kullanılan farklı enstrümanların benzer netice ürettiği de ortada. Mübadele, tehcir ve asimilasyon gibi farklı araçların kullanımı, kimi durumlarda bir ve aynı sonucu üretmiş görünmektedir. Bu araçların her biri etnik homojenleşmenin gerçekleştirilmesinde işlevsel olmuş, neticede bu araçlar vasıtasıyla “meşgul olunan” toplulukların sebep olması muhtemel sorunların hallinde “epeyce başarılı” olunmuştur. Bu asimetric araçların istihdam edilmiş olmasına bağlı olmaktadır ki, bugün Türkiye’de Çerkez, Boşnak, Yahudi, Rum ya da Ermeni “meselelerinin” hiçbiri “Cumhuriyet’in geleceğini ipotek altına alabilecek hacimde” değildir.

Neticede, modern devletlerin hemen hepsini bir biçimde uğraştıran etno-politik meselelerle Türkiye de neredeyse yüz yıldır uğraşılıyor; hem de çokça çeşitli araçları kullanarak. Yüz yıldır süren uğraşın ardından oluşan bugünkü resim şunu gösteriyor: Türkiye, geride kalan yüz senenin ardından, etno-politik meselelerini Cumhuriyet’in geleceğini “tehdit edebilecek” kudretten mahrum bırakmayı becermiştir. Bunun anlamı şu: Meskün olduğumuz mekân ve mensup olduğumuz cemaat, memleketin gayrimüslim sakinlerini “göndermek”, Türk olmayan Müslüman sakinlerini de Türkleştirmek vasıtasıyla ulusallaştırılmış olup, bu durum cemaatin kalan mensuplarına da benimsetilmiştir. Başka bir deyişle, selefleriyle beraber Cumhuriyet, mensuplarını, Türklerden ve Türkleşmişlerden oluşan bir siyasi topluluk fikrine razı etmiş gibidir. Kürtler hariç! Geride kalan yüzyıl gösteriyor ki, yurttaşların büyük çoğunluğu, kendilerine yakıştırılan ulusal-çerçeveye razı olmuşken, Kürtler, daha doğrusu Kürtlerin mühim bir kısmı bu ulusal çerçeveye razı değil. Kürtler, geride kalan yüzyılda olduğu gibi önümüzdeki birkaç onyıl daha Cumhuriyet’i meşgul edecek görünüyor.

Şimdi, bu istisnai durumun, memleketin Türk olmayan mensuplarının büyük kısmının “razı edildiği” ulusal çerçeveye Kürtlerin razı edilememesinin, başka bir deyişle Kürt meselesinin ya da Kürtlerin bu “cüretinin” elbette makul bir açıklaması olmalı.

Kanaatim o ki, bu istisnai hale yol açan ilk sebep şu: Kürtler bugün yaşadıkları yerlerin kadim sakinlerinden. Bugün yaşadıkları yerlere hatırlanabilir bir “eski” ya da yeni zamanda gerçekleşmiş bir göç durumuyla gelmiş değiller. Mühim sayıda Kürdün Türkleşmeye, başka bir deyişle, kendilerine sunulan ulusal çerçeveye itiraz edebilme cüretini göstermesinin ilk sebebi bu. Kürtlerin, göç vasıtasıyla yeni bir vatan edinen toplulukların çoklukla gösterdiği asimilasyona yatkın olma eğilimini paylaşmayıp, kendilerine sunulan ulusal çerçeveye itiraz edebilmesinin ardında, yaşadıkları toprakların kadim sakinleri olmalarından kaynaklanan güçlü bir bizlik duygusuna sahip olmaları yatıyor.

Kürtlerin Osmanlı siyasi birliğine, bu siyasi birliğin merkeziyle yaptıkları bir uzlaşmayla dahil olmuş olması ve bu uzlaşma neticesinde edinilen “ayrıcalıklara” bağlı olarak Osmanlı merkeziyle uzunca bir müddet “gevşek bir ilişki” yaşamışlıkları da bu cüreti beslemiş olmalı. Kürtler yüz yıldır kendilerine sunulan ulusal-politik çerçeveden başka bir politik çerçeve içerisinde yaşadıklarını hatırlıyor ve anlaşılmalı ki bu başka politik çerçeveye bağlı olarak muhafaza edebildikleri farklılıklarını bugün de devam ettirmek istiyorlar.

Epey bir nüfus oluşturmaları da Kürtleri cüretkâr kılmış olsa gerek. Cumhuriyet’in ilk nüfus sayımından beri Kürtlerin toplam nüfus içindeki hacminin yüzde on beş civarında olduğu biliniyor. Fırat’ın doğusundaki illerin pek çoğunda ise bu oran yüzde ellileri epey aşıyor. Neticede, belirli bir bölgede meskûn, nüfusça epey büyük bir etnik grup olmaları, Kürtleri güçlü bir bizlik duygusuyla teçhiz edip, Türkleşmeye itiraz edebilme cüretiyle donatmış olmalı.

Mühim sayıda Kürdün Cumhuriyet’in sınırları dışında kalmış olması da aynı sonucu doğurdu. Kürtler özellikle Irak’ta ulusal kimliklerini korumak şansına biraz daha fazla sahip oldu. Türkiye dışındaki Kürtlerin deneyimleri, kısa ömürlü Mehabad Cumhuriyeti, Irak’ta tecrübe edilen özerklik, İran ve Irak’taki Kürt “hareketliliği” ve bilhassa Barzani miti Türkiye Kürtlerinin “bizlik” duygusunun ayakta kalmasına yardım etti. Dolayısıyla, bu sınır dışı referans da Kürtlerin cüretkârlığına katkıda bulunmuş olsa gerek.

Cumhuriyet’in asimilasyon kapasitesinin zayıflığını da aynı çerçevede değerlendirmek mümkün. Ulusal pazar örgütlenmesinin zayıflığı, coğrafyanın yarattığı dezavantajlar, ama özellikle de Cumhuriyet’in mali yetersizliği, inşa edilmek istenen ulusal çerçevenin Kürtlere kabul ettirilebilmesini zorlaştırdı. Kürtlerin cüretinin ardında biraz da bu “yetersizlik” yatıyor.

Son olarak, “Türkleşin!” komutuna uymamak ve çizilen ulusal çerçeveyi kabul etmemek şeklindeki cüretlerinin bir başka mühim kaynağı da Kürtlerin geleneksel toplumsal ilişkilerini korumakta gösterdikleri hassasiyet ve modern zamanlarda gösterdikleri siyasi performans oldu. Geleneksel ilişkilere tutunmakta gösterilen ısrar, mühim sayıda Kürdü Türkleştirme işinin menzili dışında tuttu. Bunun kadar önemlisi, bir kısım Kürt “elit”, bütün bir yüzyıl boyunca “Kürt ideali”ni modern siyasi enstrümanları kullanarak geleceğe taşımakta kararlı oldu. Hülasa, söz konusu cüretin ardında yukarıda saydığım nesnel unsurların yanı sıra irade unsuru da yer aldı.

Netice itibarıyla, başlarken sorduğum “Neden bir Kürt meselemiz var?” sorusuna cevabım bu. Bahsettiğim bu vasıfları sebebiyledir ki, Kürtler Cumhuriyet’in önerdiği ulusal çerçeveye bunca güçlü bir biçimde itiraz edebildi. Öte yandan, bahsettiğim bu itirazın kategorik bir itiraz olmadığı da ortada. Kürtlerin mühim bir kısmının bu ulusal çerçeveye

dahil oldukları da açık. Demem o ki, Cumhuriyet'in kurduğu ulusal çerçeveye bir kısmıyla çalışmazken, bir kısmıyla da çalışmış, işlenmiş durumda. Bu halin de elbette tarihsel sebepleri var. Zaman kısıtlılığı sebebiyle bu sebepleri geçelim.

Birinci soruya cevabım bu kadar. Şimdi ikinci soruya, "Cumhuriyet Kürt meselesini nasıl algıladı ve Kürt meselesinde ne yaptı?" sorusuna geçebilirim.

Cumhuriyet ve Kürt Sorunu

Hemen kaydedebiliriz: Cumhuriyet'in Kürt meselesine dair algısı epey bir değişken oldu. Cumhuriyet, Kürt meselesini bazen geçmişin kalıntılarının gösterdiği dirençten, bazen başka devletlerin fenalıklarından, bazen Kürtlerle meskûn bölgenin geri kalmışlığından, bazen de sadakatsizlikten kaynaklanan bir mesele olarak algıladı. Bu algı biçimlerine tanıma, asimilasyon, tedip ve tenkil ve ayrımcılık politikaları eşlik etti.

Bütün bu algı ve siyaset çeşitliliğini kabaca üç dönem üzerinden incelemek mümkün görünüyor. Bu dönemleri "inkârdan önce", "inkâr dönemi" ve "ikrar dönemi" olarak adlandırmayı öneriyorum.

İmparatorluğu takip eden ve Cumhuriyet'i önceleyen birkaç çetin yıla denk düşen ilk dönemde Kürt meselesi etnik mahiyeti teslim edilen siyasi bir mesele olarak algılandı ve meseleyle tanıma siyasetiyle cebelleşildi. 1924'ten 1990'lara kadar uzanan ikinci dönemde ise Kürt meselesi etnik mahiyetten mahrum ve inkılâplar ya da güvenlik siyasetiyle uğraşılması gereken sosyal ya da iktisadi bir mesele yahut da bir asayiş meselesi olarak görüldü. Bu dönemin favori siyasetleri ise inkılâp, tedip ve tenkil ve tabii ki asimilasyon oldu.

1990'larla açılan üçüncü dönemde ise Cumhuriyet Kürt meselesinin etnik mahiyetini ikrar eder oldu. Halen devam eden ve zikzaklarla döşeli bu son dönemde Cumhuriyet'in siyaset repertuarı genişledi: Baskı siyaseti devam etti, asimilasyon siyaseti çeşitlendi, tanıma siyaseti geri döndü ve en önemlisi ayrımcılık siyaseti peydah oldu.

Şimdi bu üç döneme biraz daha yakından bakmak istiyorum

İnkârdan Önce

1918-1924 arasındaki bu ilk dönemde bir müddet için ikili bir iktidar durumu yaşanmış olduğunu biliyoruz. Enteresandır ki, bu yıllarda ikili iktidarın her iki tarafı da Kürt meselesine baktığında, selefleri İttihatçılardan farklı olarak, ıslahatla halledilecek sosyal bir

meseleyi değil, etnik karakterli bir politik sorunu görüyordu. Yine her iki hükümet de Kürt meselesiyle tanıma siyasetiyle meşgul olacağını vaat ediyordu.

Mesela, dönemin dönemin İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerinden anlıyoruz ki, 10 Temmuz 1919'da Sadaret'te bir kısım Osmanlı nazırının ve dönemin Kürt aydın ve ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantı yapılmış ve Kürdistan'a Kürt bir valinin ve Kürt memurların atanacağı sözü verilmiştir. Aynı toplantıda İstanbul hükümetinin temsilcileri özerk bir Kürdistan fikrine yakın durduklarını da belirtmişlerdir. Bundan çok daha önemlisi, Cumhuriyet'i kuracak olan kadro da Kürtleri mahsus hakları tanınması gereken bir topluluk olarak tanıyor ve Kürt meselesiyle tanıma siyasetiyle uğraşacağını beyan ediyordu.

Görünen o ki, bu dönemde Cumhuriyet'in kurucuları açısından Kürtler ülkenin, etnik haklarına saygı gösterilmesi gerektiğine hükmedilen Müslüman kavimlerinden; tıpkı Çerkezler ve Lazlar gibi. Bu hükme varan da bilindiği üzere, Cumhuriyet'i kuran Meclis onun başkanıydı. Mustafa Kemal, gizli bir Meclis oturumunda şunları söylemekteydi:

Suret-i umumiyyede prensip şudur ki, hudud-u milli olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasır-ı muhtelif-i İslamiye yekdiğerine karşı ırki, muhiti, ahlaki, bütün hukukuna riayetkâr özkardeşlerdir. Bizce kat'î olarak muayyen bir şey varsa, o da hudud-u milli dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurlar müşterekülmenfaadır.

Bu bir kez telaffuz edilmiş, kazai bir hüküm olmadı. “Kürtlerin serbesti-i inkişaflarını temin edecek vech ve surette hukuk-ı ırkiye ve içtimaiyece mazhar-ı müsaadat olmaları[nın]” kabul edildiğini belirten Amasya Protokolü'nün; Kürtlere yaşadıkları bölgelerde bir tür özerklik verileceğini duyuran İzmit beyanının ve “Kürtlerle meskûn menatıkta [...] hem siyaset-i dahiliyemiz ve hem de siyaset-i hariciyemiz nokta-i nazarından tedricen mahalli bir idare” kurulacağını bildiren Vekiller Heyeti siyasetinin, bütün bunların müellifi Cumhuriyet'in kurucusu ya da kurucularıydı.

Dolayısıyla, görünen o ki, 1918-1924 arası dönemin nazik koşulları, Cumhuriyet'i Kürt meselesini etnik mahiyetli siyasi bir mesele olarak algılamaya ve tanıma araçlarıyla meşgul olmaya mecbur bırakmıştır.

Cumhuriyet ve İnkâr

Dönemin nazik koşullarının geride kalmasıyla beraber Cumhuriyet önce tanıma siyasetinden vazgeçti, ardında da meselenin etnik içerikli siyasi bir mesele olduğunu kabul etmekten.

1924'te yürürlüğe giren Anayasa, ülkede Türklükten başka etnik kimliklerin de var olduğu gerçeğini kabul ediyor, ancak bunların yeniden üretimine izin verilmeyeceğini beyan ediyordu. Anayasaya göre, “Memleket dahilinde hukuk-u mütesaviyeyi (hukuksal eşitliği) haiz başka ırktan gelme kimseler bulun[makla]” beraber, “devlet, Türkten başka bir millet tanımaz”dı; çünkü “devletimiz bir devlet-i milliye”ydi. Anayasa açıklı: Kolektif hakları Lozan Antlaşması'yla tanınan gayrimüslim azınlıkların haricindeki yurttaşların Türkleşmekten başka çaresi yoktu. Tanıma siyaseti geride kalmıştı.

Geçmişin Direnci Olarak Kürt Meselesi: Aşiret ve Eşkîya

Bu yeni durumda Kürt meselesiyle artık tanıma siyaseti değil, inkılâp ve asimilasyon siyaseti çerçevesinde meşgul olunacaktı. Cumhuriyet'in kurucularına göre Kürt meselesi tanıma siyasetiyle ele alınması gereken kıvam ve hacimdeki siyasi bir mesele olmayıp, inkılaplar vasıtasıyla çözülebilir bir sosyal meseleydi. Bu algı, 1925'teki ayaklanmanın önderlerini yargılayan İstiklal Mahkemesi'nin karar konuşmasında bütün belirginliğiyle karşımızdadır:

Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz *yabancı kışkırtmasını* ve siyasi harisleri rehber ederek hepiniz bir noktaya, yani *bağımsız Kürdistan* teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. *Cumhuriyet hükümetinin* kesin hareketi, *Cumhuriyet ordusunun* öldürücü darbeleri ile *irticanız* ve ayaklanmanız derhal yok edildi ve hepiniz yakalanarak hesap vermeye adanmış adalet huzuruna çıkarıldınız. Herkes bilmelidir ki, *genç Cumhuriyet hükümeti* kışkırtıcılık ve irtica[ya], her türlü lanetli faaliyetlere kesin surette göz yummayacağı gibi, hatta kesin tedbirleri sayesinde bu gibi *eşkîya* hareketlerine yol vermeyecektir. Senelerden beri *şeyhlerin, ağaların, beylerin* baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı artık sizin kışkırtıcılığınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak *Cumhuriyetimizin verimli ilerleme ve saadet vaad eden yollarında* yürüyerek refah ve saadet içinde yaşayacaktır. (Vurgular, tarafımdan eklenmiştir.)

Bu uzun metin aslında temel bir şeyi göstermektedir: Cumhuriyet açısından Kürt meselesi, bizzat Cumhuriyetçe temsil olunan “şimdi”nin alt etmeye koyulduğu “geçmiş”in direncinden başka bir şey değildi. Kürt meselesinde, Kürt ayaklanmasında ortaya çıkan şey, kurulan yeni ulusal çerçeveye yönelik ulusalcı ya da etnik mahiyetli bir itiraz değil, geçmişin şimdiye, geleneğin modernliğe itirazıydı. Kürdistan idealini kışkırtanlar, hepsi geçmişe ait unsurlar olarak mürteciler, eşkıyalar, şeyhler ve ağalardı ve şimdinin kurucusu Cumhuriyet hükümetince inkılaplar vasıtasıyla ortadan kaldırılacaklardı. Ancak geçen zaman içerisinde Cumhuriyet sadece tanıma siyasetinden vazgeçmedi. Bir müddet sonra meselenin etnik

mahiyeti de tümden inkâr edildi. 1930'larla birlikte, Cumhuriyet aısından Türk vatanında Kürt de yoktu, Kürt meselesi de. Mesele artık etno-politik mahiyeti de olmayan toplumsal bir meseleydi ve ekiyalık ve airet gibi geri toplumsal yapıların direncinden ibaretti.

Nitekim 1930'da modern ve seküler bir rgt, Hoybun tarafından idare edilen Arı ayaklanmasına dair gazete haberleri "tayyare bombardımanının ekıyaları temizledii"ni müjdeliyordu. Anlaılan, ekiyalık hava kuvvetlerini istihdam etmeyi gerektiren bir hacme ulamıtı. Yine gazete haberleri ekıyalara karı Cumhuriyet'in vatandalar tarafından korunduunu bildiriyordu. Dersim isyanının nderi Seyyid Rıza da ekiyalık sulamasıyla idam edildi. Aynı dönemin mehur İskân Kanunu da, bir Trkletirme ii olduu bizzat kanun gerekesinde duyurulan iskân faaliyetinin airetlerle ilgili bir i olduunu savunuyordu. Kanuna göre, Trkletirilecek olanlar Kürtler deil, etnik bir kimlikten mahrum airet mensuplarıydı.

Beri yandan, airetlerin ve ekiyalığın direnciyle ilgili bir mesele olması, Kürt meselesinin aynı zamanda bir medenileme meselesi olduunu da gösteriyordu. Mesela İnönü'ye göre, Tunceli'de gerekletirilen ıslahat programı "mıntıkayı medeniletirme" amacını gütmekteydi; keza Yunus Nadi'ye göre, Cumhuriyet rejiminin "Tunceli vilayetinde yaptı Şey askeri bir sefer deil, medeni bir yryt". Yine aynı yazara göre, "hükümet Tunceli'nin dalı bedevilerine Őu hakikati" anlatmaktaydı: "Ya bu deve güdülecek ya da bu diyardan gidilecek"ti.

Bölgesel Geri Kalmılık Meselesi Olarak Kürt Sorunu

Özetlemek gerekirse, Cumhuriyet, Kürt meselesini, 1930'lardan 1950'ye kadar, modern, seküler ve milli bir devlet-toplumun ina edilmesinin önündeki engellerden oluan bir toplumsal mesele olarak algıladı. 1950'lere gelindiinde ise Kürt ayaklanmaları son bulmu, milli bir devlet ina etme iinin büyük kısmı halledilmi, siyasi entegrasyon aaı yukarı gerekletirilmiti. Ne var ki, iktisadi entegrasyon, özellikle Kürtlerin yaadı bölgelerde henüz zayıftı. Bu durumda Cumhuriyet, Kürt meselesini bir iktisadi btnleme sorunu ve bununla irtibatlı bir bölgesel geri kalmılık meselesi olarak algıladı. Cumhuriyet aısından siyasi ve askeri direnci kırılan Kürtlerin yapması gereken az bir Şey kalmıtı: İktisaden de btnlemek.

Bu algının tezahürlerini 1950 ve 1960'lardaki hükümet programlarının tamamında görmek mümkündür. rnein 1969'daki AP hükümet programında Őunlar yazıyordu:

lkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan memleketimizin bütün bölgelerinin kalkınması, Anayasamızın bir icabıdır. (...) Hedefimiz Türkiye'nin bütün bölgelerini tüm olarak aımızın medeniyet seviyesine ıkartmaktır. Bunun iindir ki, memleketimizin

tümüne şamil bir kalkınma planı tatbik olunurken, geri kalmışlığın yaygın ve tesirli olduğu bölgelerde özel tedbirler alınmasına ihtiyaç görmekteyiz. Bu özel tedbirlerin maksadı, memlekette imtiyazlı bölgeler yaratmak değil, *bütünleşmeyi perçinlemektir*.

Kürt meselesinin ekonomik bütünleşmenin gecikmesiyle alakalı bir bölgesel geri kalmışlık meselesi olduğu şeklindeki algı aşağı yukarı 1990'lara kadar en popüler algı biçimlerinden biri oldu. Cumhuriyet hükümetlerinin hemen hepsi, uzunca bir dönem Kürt meselesinin bölgesel kalkınma yoluyla halledilebilecek iktisadi bir geri kalmışlık meselesi olduğu zehabına kapıldı.

Ecnebi Kışkırtması Meselesi Olarak Kürt Sorunu

Bütün bu dönem boyunca Kürt meselesi, esas olarak reform ya da inkılâplarla çözülebilir toplumsal bir mesele olarak algılanmakla beraber, meselenin toplumsal bir zeminden mahrum olduğuna dair alternatif bir algı da paralel olarak işliyordu. Bu paralel algıya göre, Kürt meselesi başka devletlerce kışkırtılan suni bir meseleydi.

Kürt meselesinin ardında ecnebi kışkırtmasının bulunduğu, daha 1925 Şeyh Sait ayaklanması esnasında "tespit" edilmişti; ancak, ecnebi kışkırtması olarak Kürt meselesi fikri zamana ve zemine bağlı olarak farklı biçimlerde içeriklendirildi. Kışkırtanlar bazen Batılı emperyalistler, bazen Kuzeyli komünistler, bazen de Güneyli komşular oldu. Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından Anadolu'ya dair planları boşa çıkarılan Batılı ülkeler, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Kuzeyli komünistler, 1980 sonrasında ise Güneyli komşular kışkırtıcılık rolünü üstlenmişti. Bugün, kışkırtma sırasının yeniden Batılılara geldiği bilinmektedir.

Politikalar: İnkılâp, Tenkil ve Asimilasyon

Sonuç olarak, 1924'le 1990 arasında Cumhuriyet Kürt meselesini ya sosyoekonomik bir mesele ya da bir asayiş meselesi olarak gördü. Bu iki algının ortak noktası, Kürt meselesinin etnik mahiyetli siyasi bir sorun olduğunun inkârına dayanıyor olmalarıydı.

Bütün bu algıya eşlik eden siyasetler de malum inkılâp, tenkil ve asimilasyon oldu. Geleneksel toplumsal yapılar inkılâplarla tasfiye olunmaya çalışıldı. Tasfiyeye direnç gösterenler tedip ve tenkil edildi.

Hem inkılâp hem de tenkil siyaseti asimilasyonist sonuçlar ürettiyse de asimilasyon siyasetini bağımsız bir üçüncü siyaset olarak ele almak gerekir. Asimilasyon siyaseti altında ne yapıldığı ya da en azından ne yapılmak istendiği en açık biçimiyle, Cumhuriyet'in rehber

metni olmuş olan Şark Islahat Planı'nda ve Umumi Müfettişlik raporlarında mevcuttur. Bu raporlarda yer bulanları “öneriler” ve “yapılanlar” şeklinde aktarmak uygun olur.

Önce öneriler: Türk nüfus ve nüfuzunu hâkim kılmak için “en mühim menzil hatları üzerindeki köylere Türk yerleştirmek ve yeniden Türk köyleri tesis etmek; Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan vilayet ve kaza merkezlerinde Türkçe’yi hâkim kılmak; Kürt mıntıkası içinde bilhassa kız mekteplerine ehemmiyet vermek; Fırat’ın garbındaki vilayetlerimizin bir kısmında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtleri Türk yapmak; Van’la Midyat arasındaki hattın batısında, Ermenilerden kalan araziye Türk muhacirleri yerleştirmek; Ermenilerden kalan emvalin satılmamasını, hatta Kürtlere icar dahi edilmemesini” sağlamak. Kürtlerle meskûn bu bölgeye “Yugoslavya’dan gelen Türk ve Arnavutlarla İran ve Kafkasya’dan gelecek Türkleri yerleştirmek. Vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçe’den maada (başka) lisan kullananları cezalandırmak. Askere alınanların başka bölgelerde askerlik yapmasını sağlamak ve bölgede yerli memur bulundurmamak. Bölgede görev yapan batılı memurları Kürt kızlarıyla evlenmeye özendirmek, bunlardan bölgede yerleşmek isteyenlere arazi vermek; bölgede yerleşik Türk, Kürt ve Aleviler arasında kız alıp vermeyi teşvik etmek. İdari tedbirlerle köylerden çocuk toplamak; Türk kültürü ve temsil esasına müstenit okutma yapmak.”

Uygulamalar: Kürtlerin asimilasyonu için önerilen bu işlerin ne kadarının gerçekleştirilebildiği epey belirsiz olmakla birlikte, bütün bu önerilerin kâğıt üzerinde kalmadığı da muhakkak. Cumhuriyet, kuruluşunun hemen ardından bürokrasinin geliştirdiği önerileri uygulamak için yola koyuldu. 1925 isyanının hemen ardından uygulanan ilk önlem, isyana karışanların aileleri ve yakınlarıyla birlikte batı bölgelerinde iskân edilmesi oldu. Daha kapsamlı bir uygulama 1934 yılında geldi. Bu yıl kabul edilen İskân Kanunu’nun hedefi, Anadolu’nun demografik kompozisyonunun etnik mülâhazalar uyarınca yeniden düzenlenmesi ve Türk olmayan unsurların Türkleştirilmesiydi. Türkleştirme, Türk olmayanların Türk bölgelerine, Türklerin de Türk olmayan bölgelere yerleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilecekti.

Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından Türkçe’den başka dillerde yayın ve eğitime, Lozan hükümleri saklı kalmak üzere, izin verilmedi. Nitekim bugün de, mevcut anayasanın 42. maddesi, milletlerarası anlaşma hükümleri saklı kalmak üzere, eğitim kurumlarında Türk vatandaşlarına Türkçe’den başka bir dilin anadil olarak öğretilmesini yasaklamaktadır. Kürtçe üzerindeki baskının daha yakın zamanlı örneği 1983 yılında çıkarılan ve 1991 yılında kaldırılan 2932 sayılı yasa oldu. Kürtçe üzerindeki kısıtlamalar eğitim ve yayın alanıyla

sınırlı kalmadı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan Şark Islahat Planı uyarınca “açıkta” Kürtçe konuşmak da yasaklanmaya çalışıldı.

Soyadları, yer adları ve köy adlarının Türkleştirilmesini ve çocuklara Kürtçe adlar konmasının yasaklanmasını da aynı fasıldan saymak gerekir. 1934 yılında kabul edilen 2525 sayılı Soyadı Kanunu'nun üçüncü maddesi “[r]ütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri[nin]” soyadları olarak kullanılmasını yasaklıyordu. 1949 yılında çıkarılan İl İdaresi Kanunu ise yer adlarının değiştirilmesi yetkisini İçişleri Bakanlığı'na veriyordu. Bu yetkinin cömert bir biçimde kullanıldığı malum. Keza, 1972 yılında çıkarılan 1587 sayılı Nüfus Kanunu'nun 16. maddesi de doğan çocuklara Kürtçe isim konmasını yasaklıyordu.

Asimilasyon siyasetinin bir başka mümtaz aracı yatılı bölge (ilköğretim) okulları (YİBO) oldu. Bu aracın halen kullanılmakta olduğu malum. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, bugün toplam 299 yatılı bölge okulunun 155'i, diğer bir deyişle yüzde 52'si Kürtlerin yoğun yaşadığı illerdir; keza, bu okullarda okuyan toplam 142.788 öğrencinin 84.442'si ya da yüzde 59'u yine bu illerdendir.

Sonuç olarak, 1924'le 1990 arasında kalan ikinci dönemde Cumhuriyet Kürt meselesinin etnik mahiyetini inkâr etti ve meseleyi inkılâplarla ve baskıyla giderilebilir sosyal bir mesele ya da asayiş meselesi olarak algıladı. Bütün bu dönemde meseleyle inkılâp, tenkil ve asimilasyon araçlarıyla meşgul oldu.

İnkârdan İkrara, Asimilasyondan Nereye?

1990'larla beraber Cumhuriyet'in algısı da araçları da değişmeye yüz tuttu. Neyin değiştiğine geçmezden önce, değişimi mümkün ya da mecbur kılan bağlamı hatırlamak gerekiyor.

1990'larla beraber Kürt meselesinin sadece PKK'nın askeri faaliyetlerinden ibaret bir güvenlik meselesi olmadığı, şehirlere yayılmış ve kitleleri mobilize eden siyasi bir mesele olduğu idrak edildi. 1991 seçimleri de gösterdi ki, Kürtlerin memnuniyetsizliği ciddi ölçülerdeydi ve Kürt yurttaşlar içinde buldukları ulusal çerçeveye itiraz ediyordu.

Bu genel bağlam içinde Cumhuriyet yöneticileri inkâra dayalı tutum ve algılarını yenileyeceklerine yönelik işaretler vermeye başladı. İlk olarak, 1991 yılında Meclis 1983'te çıkarılan Kürtçe yayın yasağını kaldırdı. Aynı sene Başbakan Süleyman Demirel Diyarbakır'da meşhur konuşmasını yaptı ve Türkiye'nin Kürt realitesini tanıdığını beyan etti. Takip eden zamanda da Cumhurbaşkanı Özal, PKK'yı silahsızlandırmanın yollarını aramaya koyuldu ve malum bir ateşkes sağlandı.

Ne var ki, üvertür mahiyetindeki bu tanıma siyaseti Özal'ın ölümü ve PKK'nın 33 silahsız askeri katletmesiyle geride kaldı. Ardından, 1993-1999 arasında Kürt meselesinin en kanlı dönemi yaşandı. PKK militanlarına ve PKK'nın destekçisi olduğuna hükmedilen sivillere yönelik merhametsiz bir şiddet kampanyası başladı. HEP ve DEP kapatıldı. Binlerce köy yakıldı ya da boşaltıldı ve bir milyonun üzerinde yurttaş yerinden edildi. Başka bir deyişle, erken 90'ların üvertür tanıma siyasetini hacimli bir baskı siyaseti takip etti.

1990'ların sonunda durum yeniden değişti. Değişikliği mümkün kılan, 1999 senesinde Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi ve Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığının onaylanmasıydı. Öcalan'ın yakalanmasının ardından PKK ateşkes ilan edip mensuplarını sınır dışına çekti ve bağımsız bir Kürdistan kurma idealinden vazgeçtiğini açıkladı. Buna mukabil hükümet, Öcalan'ın idam cezasını uygulamaya koyacak süreci başlatmadı ve ardından da Meclis idam cezasını kaldırdı. Olağanüstü hal kaldırıldı ve Kürtçe üzerindeki kısıtlamalar azaltıldı. Özel kurslarda Kürtçe'nin öğretilmesine izin verildi. TRT haftada yarım saat Kürtçe yayın yapmaya başladı ve ardından da özel televizyonların haftada dört saate kadar Kürtçe yayın yapmasına izin verildi. Başka bir deyişle, 1990'ların sonundan itibaren bir tanıma siyaseti devreye girdi.

2004'te durum yeniden değişti. Bu kez sebep, Irak'ta Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin kurulması, AB'nin reform taleplerine karşı güçlü bir ulusalcı rezistansın ortaya çıkmış olması ve PKK'nın ateşkese son vermesiydi. Bütün bunlar ülkede milliyetçi duyguları alevlendirdi. Bu ortam tanıma siyasetinin ilerlemesini durdurdu. Ordu, tanıma siyasetinin sınırlarını çizdi ve yapılacak reformların bireysel haklar alanıyla ve kültürel haklarla sınırlı kalacağını buyurdu.

Tanıma siyasetinin durakladığı ve milliyetçiliğin tedirginliğinin arttığı bu yıllarda Kürtlere ve Kürt meselesine dair görece yeni bir algı peydah oldu. İlk kez Kürt yurttaşların sadakati sorgulanır oldu. Popüler düzeyde hızla büyüyen bu şüphe resmi düzeyde de dile getirildi ve Kürt yurttaşların bir kısmı için "sözde vatandaşlar" ibaresi kullanılır oldu. Dahası, bir kısım yazar tehcir ve mübadele seçeneklerini konuşmaya başladı.

Irak'ta oluşan durumu değerlendiren İlker Başbuğ bu yeni durumun bölgede Kürtlere psikolojik bir güç verdiğini ve vatandaşlarımızın bir kısmı için yeni bir aidiyet modeli oluşturabileceğini söyledi. 2008 yılında da başbakan "Beğenmeyen gitsin" mealinde sözler söyledi.

Kürtlerin sadakatine dair şüpheler sadece sözel olarak ifade bulmadı, jestler yoluyla da ifade edildi. Malum, 2002'den beridir savaş uçakları Diyarbakır, Yüksekova ve Cizre gibi Kürt muhalefetinin güçlü olduğu şehirlerin ya da cenaze törenleri ya da mitingler için toplanan kalabalıkların üzerinde alçak uçuş yapma alışkanlığı edindi. Irak'taki operasyondan

dönen uçakların bu şehirler üzerinden alçak uçuş yaparak geçmesi, buralarda yaşayan yurttaşlara dair algı hakkında ipucu vermektedir sanıyorum. Keza, 1943'te 33 Kürt köylüsünü mahkeme kararı olmaksızın kurşuna dizdiren Mustafa Muğlalı'nın adının bu köylülerin kurşuna dizildiği Özalp'teki jandarma kışlasına verilmesi aynı neviden bir jest olsa gerek.

Uzun lafın kisası, seksen sene boyunca “müstakbel Türkler” olarak görülen Kürtler 2000'lerle beraber “sözde Türkler”, “sözde vatandaşlar” olarak görülmeye başladı.

Kürt meselesinin bir tür sadakatsizlik meselesi olduğuna dair bu algının güçlenmesine resmi ve popüler düzeylerdeki ayrımcı pratikler eşlik etti. Örneklendirmek gerekirse, 2003-2008 arasında Ordu valisi fındık toplamak için gelen Kürtleri il sınırlarından içeri sokmadı. Adana valisi 2008'de PKK yanlısı gösterilere katılanların yeşil kartlarının iptal edileceğini ve yoksulluk yardımı alamayacaklarını duyurdu. Aliğa kaymakamı, Rojda isimli bir çocuğun törenlerde şiir okumasına engel oldu. Ayrımcılık Kürt yurttaşların seçtiği vekillere ve belediye başkanlarına da uzandı. Belediye başkanları resmi törenlere davet edilmedi, vekillerle el sıkışılmadı.

Bütün bunlar, geride kalan yirmi yılda Cumhuriyet'in hem algısının hem de siyasetinin değiştiğini gösteriyor. Onlarca yıllık inkâr döneminden sonra Cumhuriyet 1990'ların başında Kürt meselesinin etnik mahiyetini ikrar etti. Ancak bu ikrar durumuna eşlik eden uygulamalar aslında ortada salınımlı bir algının mevcut olduğunu gösteriyor. Görünen o ki, Cumhuriyet, Kürt yurttaşlarını “farklılığı hukuken teslim edilmiş bir grup vatandaş” ile “sadakatsiz bir grup vatandaş” olarak algılamak arasında salınıyor.

Algıda bu değişim, Kürt meselesinde takip edilen siyasete de yansıdı. Erken 90'ların üvertür tanıma siyasetini 1993-1999 arasının baskı siyaseti takip etti. 2000'lerle beraber yeni bir tanıma dalgası ortaya çıktı; ancak bunu da ayrımcı bir siyaset takip etti. Beri yandan bütün bu yirmi yıl boyunca asimilasyon siyaseti de çeşitlenerek devam etti. Görünen o ki, bu salınımlı algı ve uygulamalar bir müddet daha devam edecek. Cumhuriyet seksen yıllık inkârın ardından Kürt meselesinin etnik mahiyetini ikrar etmiş, ancak bu ikrara eşlik edecek siyasette kararsız kalmış gibidir.

Cumhuriyet'in başında farklılıkları ve farklılıklarından kaynaklanan hakları tanınan, ama bu tanımanın bedelini ayrımcılığa maruz kalarak ödeyen gayrimüslimlere davranıldığı gibi mi davranılacak Kürtlere; yoksa, farklılıkları tanınmış eşit yurttaşlar olarak mı? Görünen o ki, devlet Kürtlerin ve Kürt meselesinin etnik mahiyetini ikrar etmişse de, henüz bu soruya kesin yanıtını oluşturabilmiş değil. Kürt meselesinin hacminin Cumhuriyet'in ilk zamanlarındaki azınlıklar meselesiyle kıyaslanamazlığı, istese de istemese de Cumhuriyet'i ikinci cevabı vermeye mecbur edecek gibi.

